



MICHAŁ GLOCK

FLOTA CZERWONA NA MORZU CZARNYM

TOM 1: WIELKA IMPROWIZACJA 1941–1942

TETRAGON



WARSZAWA

Redakcja:

Tadeusz Zawadzki

Współpraca redakcyjna i korekta:

Jolanta Wierzchowska

Projekt graficzny serii i okładki:

Teresa Oleszczuk

DTP, mapy:

Tadeusz Zawadzki

Copyright © 2011 by Michał Glock

Copyright © 2011 by Tetragon sp. z o.o.

Fotografia na okładce: artyleria główna pancernika *Parížskaja kommuna*

Fotografia na stronie tytułowej: salwa burtowa pancernika *Sewastopol* (d. *Parížskaja kommuna*)

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Wydawca:

Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.

00-836 Warszawa, ul. Żelazna 41 lok. 21

e-mail: kontakt@tetragon.com.pl

Książki można zamówić na: www.tetragon.com.pl

Druk i oprawa:

Totem s.c.

totem.com.pl

ISBN 978-83-930318-6-3

Spis treści

Przedmowa	9
Предисловие	10
Wstęp	13
I. Między wojnami 1918–1941	21
I.1. Straty Floty Czarnomorskiej w okresie interwencji i wojny domowej	21
I.2. Stan Floty Czarnomorskiej i jej zadania w okresie 1922–1924.	25
I.3. Remonty i budowa nowych jednostek do 1926 r.	28
I.3.1 Krążowniki	30
I.3.2 Niszczyciele	32
I.3.3 Okręty podwodne	33
I.3.4 Pozostałe jednostki	34
I.4. Morskie Siły Morza Czarne w okresie pierwszej pięciolatki (1926–1931)	35
I.4.1 Przewodniki flotylli (lidy)	38
I.4.2 Okręty podwodne	40
I.4.3 Krążownik <i>Krasnyj Kawkaz</i>	44
I.4.4 Wzmocnienie floty – rejs <i>Pariżskiej komuny</i> i <i>Profintierny</i>	45
I.5. Rozbudowa w okresie drugiej pięciolatki (1932–1937).	49
I.5.1 Krążowniki proj. 26 i 26bis	52
I.5.2 Niszczyciele proj. 7 i 7U	55
I.5.3 Okręty podwodne	59
I.5.4 Kutry torpedowe, dozorowe i pancerne	65
I.5.5 Remont i modernizacja pancernika <i>Pariżskaja kommuna</i>	69
I.5.6 Rozwój lotnictwa morskiego	70
I.5.7 Sformowanie Flotylli Dunajskiej	73
I.5.8 Rozbudowa fortyfikacji nadbrzeżnych i infrastruktury portowej	74
I.5.9 Wizyty okrętów Floty Czarnomorskiej w obcych portach	75
I.6. Rok przed konfliktem z Niemcami	78
I.6.1 Plany rozbudowy	78
I.6.2 Cele i zadania Floty Czarnomorskiej w przypadku konfliktu zbrojnego	80

I.7.	Floty pozostałych państw czarnomorskich	81
I.7.1	Rumunia.	81
I.7.2	Turcja	86
I.7.3	Bułgaria	88
II.	Pierwsze miesiące wojny 22 VI–16 X 1941	89
II.1.	Flota Czarnomorska 21/22 VI 1941 r.	89
II.1.1	Dyslokacja sił nawodnych	89
II.1.2	Dyslokacja sił podwodnych	95
II.1.3	Mobilizacja jednostek floty handlowej	99
II.1.4	Lotnictwo Floty Czarnomorskiej	100
II.2.	Zarys działań bojowych w okresie 22 VI–5 VIII 1941	103
II.2.1	Okręty nawodne	103
	<i>II.2.1.1. Operacje przeciw wybrzeżom przeciwnika — 105; II.2.1.2. Operacje minowe — 107; II.2.1.3. Operacje eskortowe — 111</i>	
II.2.2	Działania okrętów podwodnych	113
II.2.3	Działania lotnictwa floty.	114
II.2.4	Flotylla Dunajska.	118
II.3.	Flota w obronie Odessy 5 VIII–16 X 1941.	127
II.3.1	Ewakuacja Nikołajewa i Chersonia.	127
II.3.2	Utworzenie Odeskiego Rejonu Obronnego	131
II.3.3	Operacje Floty Czarnomorskiej w rejonie Odessy	136
	<i>II.3.3.1. Rejsy transportowe i ewakuacyjne — 136; II.3.3.2. Wsparcie artyleryjskie dla Odeskiego Rejonu Obronnego — 137; II.3.3.3. Operacja desantowa w Grigoriewce — 140; II.3.3.4. Ewakuacja Odessy — 142</i>	
II.4.	Pozostałe działania na morzu 5 VIII–16 X 1941	147
II.4.1	Operacje minowe okrętów nawodnych	147
II.4.2	Operacje w północno-zachodnim akwenie Morza Czarnego	149
II.4.3	Działania okrętów podwodnych	150
II.4.4	Działalność lotnictwa	152
II.5.	Utworzenie Flotylli Azowskiej i jej działalność	156
III.	W obronie Krymu 1941–1942	160
III.1.	Obrona Przesmyku Perekopskiego	160
III.1.1	Organizacja obrony pozycji perekopskich	160
III.1.2	Zarys walk o pozycje perekopskie i iszuńskie	164
III.1.3	Udział Floty Czarnomorskiej w walkach na Przesmyku Perekopskim	169
III.1.4	Działania lotnictwa 51 Armii i frajdorfskiej grupy lotniczej	170
III.2.	Utrata Krymu.	173
III.2.1	Ewakuacja Kercza i odejście Armii Nadmorskiej do Sewastopola	173
III.2.2	Ewakuacja Eupatorii, Tendry, Ak-Meczet i Jałty	178

III.3.	Pierwszy etap oblężenia Sewastopola 30 X–22 XI 1941	180
III.3.1	Sewastopolski Rejon Obronny (SOR)	180
III.3.1.1.	<i>Fortyfikacje — 180; III.3.1.2. Lotnictwo i obrona przeciwlotnicza — 185</i>	
III.3.2	Zarys działań na lądzie	187
III.3.3	Działania okrętów Floty Czarnomorskiej w czasie I szturm Sewastopola	196
III.4.	Sewastopol między I a II szturmem	202
III.4.1	Wzmocnienie i reorganizacja SOR	202
III.4.2	Działania floty	204
III.5.	II szturm Sewastopola 17–31 XII 1941.	207
III.5.1	Udział okrętów i lotnictwa morskiego w walkach	215
III.6.	Kerczeńsko-teodozyjska operacja desantowa	216
III.6.1	Flotylla Azowska w operacji desantowej w Kerczu	218
III.6.2	Operacja desantowa na wschodnim wybrzeżu Półwyspu Kerczeńskiego.	224
III.6.3	Operacja desantowa w Teodozji.	229
III.7.	Walki na Krymie w I półroczu 1942 r.	235
III.7.1	Pomocnicze operacje desantowe w Eupatorii i Sudaku.	236
III.7.2	Zarys walk na lądzie w okresie I–V 1942 r.	243
III.7.3	Działania Floty Czarnomorskiej w czasie walk na Półwyspie Kerczeńskim.	254
III.8.	Siły morskie Niemiec i Włoch przebazowane na Morze Czarne.	260
III.9.	III szturm Sewastopola 2 VI–4 VII.	264
III.9.1	Uzupełnienia i zaopatrzenie dla garnizonu Sewastopola	264
III.9.2	Zarys walk lądowych w Sewastopolu	276
III.9.3	Działalność Floty Czarnomorskiej w okresie III szturmu Sewastopola	283
III.9.4	Działalność okrętów podwodnych w czasie walk o Krym	296
IV.	Obrona Kaukazu 1942–1943	300
IV.1.	Flota Czarnomorska po upadku Sewastopola	300
IV.1.1	Okręty i ich stan techniczny w drugiej dekadzie lipca 1942 r.	300
IV.1.1.1.	<i>Okręty nawodne — 300; IV.1.1.2. Okręty podwodne — 304</i>	
IV.1.2	Działania okrętów nawodnych przeciwko żegludze przeciwników	307
IV.2.	Działania U-bootów	311
IV.3.	Letnia ofensywa Luftwaffe VII–VIII 1942 r.	315
IV.4.	Działalność Flotylli Azowskiej w II połowie 1942 r.	322
IV.4.1	W obronie Morza Azowskiego	322
IV.4.2	Mała wojna na Morzu Azowskim – działania minowe i dywersyjne.	327
IV.4.3	Evakuacja statków i okrętów z Morza Azowskiego	330
IV.4.4	Utrata Półwyspu Tamańskiego	332
IV.5.	Kampania noworosyjska IX 1942–IX 1943	336
IV.5.1	Noworosyjski Rejon Obronny (NOR)	336
IV.5.2	Zarys walk lądowych o Noworosyjsk we wrześniu 1942 r.	340
IV.5.3	Działania floty w obronie Noworosyjska	343

IV.5.4	Operacja desantowa pod Jużną Ozieriejką	345
IV.5.5	Przewozy zaopatrzenia na Małą Ziemię w okresie 10 II-15 IX 1943 r.	357
IV.6.	Zarys walk w obronie Tuapse	362

Przedmowa

Historia II wojny światowej, której znaczącą częścią były zmagania na wschodnioeuropejskim teatrze działań wojennych (w ZSRR i we współczesnej Rosji nazywane Wielką Wojną Ojczyźnianą), pomimo wielu lat od jej zakończenia wciąż niesie ze sobą bardzo wiele zagadek i tajemnic. Literatura na ten temat jest już ogromna. Tylko w Polsce liczy kilkadziesiąt pozycji źródłowych, opracowań naukowych, prac popularnonaukowych i artykułów publicystycznych. Bardzo wiele opracowań na ten temat powstało w ZSRR, a potem w Rosji. Te mające charakter bardziej propagandowy były dostępne powszechnie. Kategoria prac historycznych napisanych przez naukowców została utajniona do lat 90. Dopiero obecnie można mówić o renesansie świetnie napisanych książek wojennych i wojennomorskich. Napaść hitlerowskich Niemiec to wielka tragedia dla narodów Rosji. Poniesione straty są wciąż w naszej pamięci. Wielka ofiara, jaką złożyli Rosjanie w tej wojnie, zaprocentowała równie wielkim zwycięstwem niemającym precedensu w historii. Krwawe walki prowadzono od wybrzeża Morza Białego do gór Kaukazu. Żołnierze Armii Czerwonej i marynarze Floty Czerwonej walczyli z niemieckimi i rumuńskimi siłami lądowymi, powietrznymi i morskimi także na Morzu Czarnym. To na tym akwenie prowadzono działania na dużą skalę. W Teodozji i na Kerczu przeprowadzono pierwszą wielką operację desantową w czasie tej wojny. Wcześniej wykonywane desanty morskie i powietrzne na zachodnioeuropejskim (w Norwegii) i na południowoeuropejskim (Kreta) teatrze działań były realizowane w znacznie mniejszej skali. Do historii zmagani militarnych w basenie Morza Czarnego przeszła także kampania pod Noworosijskiem i na Małej Ziemi. Przede wszystkim jednak najważniejszym elementem walk była heroiczna obrona najpierw Odessy, potem Sewastopola – miasta bohatera, które stawiało opór przeważającym siłom niemiecko-rumuńskim przez 250 dni.

Praca dr. Michała Glocka to pierwsza publikacja o Flocie Czarnomorskiej wydana poza Rosją. Wcześniejsze opracowania opisywały walki na tamtym akwenie w sposób bardzo ogólny lub wyłącznie z perspektywy atakujących Niemców. Tym razem mamy do czynienia z bardzo szczegółowym opracowaniem. Cieszy zwłaszcza to, że autor w szerokiej skali wykorzystał źródła i opracowania rosyjskie. Z tego też względu działania sił zbrojnych Związku Radzieckiego stały się centralnym elementem tej książki. Warto podkreślić, że autor sięgnął także do opracowań tajnych. Niektóre z nich upubliczniono dopiero pod koniec lat 90.

Popularyzacja rzetelnej historii sił zbrojnych ZSRR i Rosji w Polsce jest bardzo ważnym czynnikiem wzajemnego ponownego poznawania się naszych narodów. Dr Michał Glock ma w tym swój udział, gdyż on i członkowie Stowarzyszenia Lastadia od lat w polskich czasopismach wojennomorskich upowszechniają w sposób bardzo umiętny i rzetelny historię marynarki wojennej Rosji i ZSRR.

*adm. Władimir Grigoriewicz Jegorow
dowódca Floty Bałtyckiej (1991–2000),
gubernator Obwodu Kaliningradzkiego (2000–2005)*

Предисловие

История Второй мировой войны, значительной частью которой были сражения на восточноевропейском театре военных действий (в СССР и современной России называемые Великой Отечественной войной), несмотря на то, что с ее окончания прошло уже много лет, по-прежнему таит в себе много загадок и тайн. Существует весьма обширная литература, посвященная данной теме. В одной только Польше она насчитывает несколько десятков наименований, составляющих источниковую базу данной темы, научных трудов, научно-популярных работ и публицистических статей. Большое количество разработок на эту тему было создано в СССР, а затем в России. Те из них, которые имели пропагандистский характер, были широко доступны. Книги, написанные научными работниками с глубоким знанием темы, вплоть до 90-х годов составляли категорию засекреченных. И только в настоящее время можно говорить о возрождении великолепно написанных военных книг и книг по военно-морской истории. Нападение гитлеровской Германии – это большая трагедия народов России. Понесенные потери неизменно остаются в нашей памяти. Великая жертва, принесенная россиянами в этой войне, окупила такую же великой, не имеющей прецедента в истории, победой. Кровавопролитные бои велись от побережья Белого моря до гор Кавказа. Солдаты Красной армии и матросы Военно-Морского Флота СССР сражались с немецкими и румынскими сухопутными, воздушными и морскими вооруженными силами также на Черном море. Именно на этой акватории велись крупномасштабные действия. В Феодосии и в Керчи проведена первая большая десантная операция во время этой войны. Масштаб проведенных ранее морских и воздушных десантов на западноевропейском (в Норвегии) и на южноевропейском (Крит) театрах военных действий был значительно меньшим. В историю военных сражений в бассейне Черного моря вошла также кампания под Новороссийском и на Малой земле. Однако самым важным элементом боев была героическая защита городов – сначала Одессы, потом Севастополя – города-героя, жители которого оказывали сопротивление превосходящим немецко-румынским силам на протяжении 250 дней.

Труд кандидата военных наук Михала Глока является первым трудом о Черноморском флоте, опубликованным за границей России. В предыдущих разработках бои на этой акватории были представлены обобщенно или исключительно так, как описывали их атакующие немцы. На этот раз имеем возможность прочитать книгу, являющуюся результатом очень детальных исторических исследований. Особенно радует тот факт, что для изучения данной темы автор в широком масштабе пользовался российской источниковой базой и российскими разработками. Поэтому действия Вооруженных сил СССР стали центральным элементом этой книги. Стоит также подчеркнуть, что автор



Spotkanie delegacji Związku Byłych Żołnierzy Zawodowych i Oficerów Rezerwy Wojska Polskiego z dowódcami Floty Bałtyckiej: czwarty z prawej wadm. Wiktor W. Czirkow, dowódca Floty Bałtyckiej, drugi z lewej adm. Władimir G. Jegorow, trzeci z lewej kpt. I rangi Władimir I. Raszewski, prezes stowarzyszenia Kaliningrad–Świnoujście–Olsztyn. Pierwszy z prawej – autor.

Kaliningrad, 8 V 2011 r.

имел возможность и использовал ранее засекреченные разработки. Некоторые из них были обнародованы только в конце 90-х годов.

Популяризация подлинной истории Вооруженных сил СССР и России в Польше является очень важным фактором взаимного повторного познания наших народов. Кандидат военных наук Михал Глок, внес в это свой вклад, так как и он и члены ассоциации «Lastadia» («Ластадия») уже много лет в польских журналах, посвященных военно-морской тематике, очень умело и честно открывают перед читателями историю Военно-Морского Флота России и СССР.

*Владимир Григорьевич Егоров
командующий Балтийским флотом (1991–2000),
глава администрации (губернатор)
Калининградской области (2000–2005)*



*Materiały do niniejszej publikacji zostały zebrane dzięki współpracy
Stowarzyszenia Lastadia i Stowarzyszenia Kaliningrad-Świnoujście-Olsztyn*

Wstęp

Choć od zakończenia rosyjskiej Wielkiej Wojny Ojczyźnianej minęło 65 lat z okładem, wciąż warto się zastanawiać, ile tak naprawdę wiadomo o przebiegu tego konfliktu. Gdybyśmy popatrzyli na ilość publikacji to można stwierdzić, że wiadomo już wszystko lub bardzo dużo. Jeżeli przyjrzymy się merytorycznej zawartości tych prac, okaże się, że nie wiemy tak naprawdę nic lub bardzo mało. Taki stan rzeczy to jeszcze jeden owoc komunizmu z jego manierą poprawiania przeszłości i dopasowywania jej do bieżących potrzeb.

Zadanie, z którym przyszło się zmierzyć autorowi jest niezwykle trudne, przypomina bowiem składanie w jeden logiczny ciąg mnóstwa wątków, z których część jest fałszywa, a inne są efektem błędnej interpretacji faktów lub zniekształcania otaczającej rzeczywistości.

Historia sił zbrojnych ZSRR wciąż kryje wiele tajemnic, bo chociaż wiele publikacji na ten temat ujrzało światło dzienne w latach 1945–1991, to wszystkie one skażone są w mniejszym lub większym stopniu brakiem obiektywizmu i mają w zwyczaju wyolbrzymiać radzieckie zwycięstwa (co naturalne) oraz rolę oficerów politycznych w dowodzeniu (oczywiście tylko tę pozytywną). Te prezentujące w miarę prawdziwy obraz wojny zostały zaraz po wydrukowaniu zamknięte w przepastnych archiwach i wiele z nich trzymany jest tam do dziś. Inne, także tajne, stały się podstawą do szkoleń w uczelniach wojennomorskich.

Sytuacja poprawiła się mniej więcej w połowie lat 90. XX w., gdy wydano wiele nowych prac ukazujących ZSRR i jego udział w wojnie w zupełnie nowym świetle.

Obecnie można mówić o umocnieniu się konserwatywnych historyków (zazwyczaj w mundurach) broniących pewnych mitów i nieprawd, jakie funkcjonowały w historycznej świadomości od czasów komunizmu. Należy ze smutkiem stwierdzić, że najnowsze opracowania zwykle powielają błędy dawniejszych autorów.

To, co w całości odnosi się do sił zbrojnych, w szczególności odnosi się do losów Floty i wszystkich jej związków taktycznych.

Niniejsza praca traktuje o działalności operacyjnej Floty Czarnomorskiej, drugiego pod względem wielkości związku operacyjnego radzieckich sił morskich i jedyne, jaki miał w ewentualnej wojnie wykonywać działania ofensywne.

Do tej pory opracowania na ten temat miały charakter fragmentaryczny i jednostronny – zazwyczaj nie uwzględniały informacji, jakie można było zebrać od byłych przeciwników. Dotyczy to zarówno publikacji niemieckich, rumuńskich jak i rosyjskich. Niniejsza monografia ma ambicję zaprezentowania po raz pierwszy pełnej historii działalności radzieckich sił morskich na akwenie czarnomorskim z uwzględnieniem działalności sił Królestwa Rumunii i III Rzeszy.

Na wstępie należy odnieść się do ram czasowych niniejszego opracowania. Choć wojna między ZSRR a Niemcami obejmuje okres od 22 czerwca 1941 do 9 maja 1945 r., to działania na

Morzu Czarnym trwały tylko do jesieni 1944 r. Wtedy bowiem, 9 września, zajęto bułgarski port w Warnie i ogłoszono zakończenie działań wojennych na obszarze czarnomorskim.

Wprawdzie do końca wojny, tj. do maja 1945 r., walczyła Flotylla Dunajska (II formowania), będąca częścią Floty Czarnomorskiej, lecz – ze względu na obszar działania wzdłuż Dunaju aż do Wiednia i podległość wojskom lądowym – nie jest ona przedmiotem tego opracowania.

Nie są nim również oddziały piechoty morskiej formowane z marynarzy Floty Czarnomorskiej, walczące na niemal wszystkich odcinkach radziecko-niemieckiego frontu. Naturalnie nie dotyczy to piechoty morskiej walczącej w omawianym rejonie w latach 1941–1944.

Jak już wspomniano, na temat Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i działań w rejonie Morza Czarnego napisano bardzo dużo, lecz niestety znakomita część tych publikacji w ograniczonym stopniu nadaje się na materiał do dalszych badań. Generalnie wszystkie można podzielić na dwie kategorie: wydane przed i po roku 1991. Innym kryterium podziału może być opatrzenie gryfem tajności zdjętym pomiędzy 1991 a 1995 rokiem (dotyczy drukowanych źródeł archiwalnych).

Wśród prac wydanych przed rokiem 1991 można wyróżnić prace wydane tuż po wojnie, opublikowane w okresie rządów Chruszczowa oraz wydane w epoce Leonida Breżniewa. Te pierwsze zazwyczaj są dosyć ogólnikowe i oparte zwykle na materiałach propagandowych przygotowanych przez Zarząd Polityczny *Wojenno-Morskogo Flota*. Są przydatne do nakreślenia ogólnej działalności floty w omawianym okresie oraz pozwalają na zapoznanie się z nazwiskami oficerów dowodzących w większych operacjach.

Druga grupa opracowań powstała pomiędzy 1953 a 1964 rokiem. Można uznać, że ich autorzy dosyć sprawnie posługiwali się archiwaliami, choć wyraźnie widać tendencję do pisania „tylko dobrze lub wcale”, gdy przychodziło do poruszania spraw trudnych – walk na Krymie w 1941, obrony Sewastopola czy zwalczania żeglugi przez okręty nawodne. Pierwszą całościową monografię Floty Czarnomorskiej napisaną z wykorzystaniem archiwaliów wydano właśnie w tym okresie – w 1957 r., a jej autorem był N.P. Wiunienko¹. Naturalnie znajdują się w niej duże fragmenty opisujące wspaniałość i bohaterską postawę oficerów politycznych (co raczej nie było prawdą), lecz po raz pierwszy zaprezentowano większość operacji w jakich udział brały siły morskie na Morzu Czarnym. Innym ciekawym opracowaniem z tego okresu jest *Flota Czarnomorska w obronie Odessy* K.W. Penzina (1956)².

W latach 1964–1982 ukazało się wiele nowych prac (często zbiorowych) traktujących o udziale Floty Czarnomorskiej w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Niestety, podobnie jak w okresach poprzednich nie można spodziewać się krytycznego podejścia do opisywanego tematu. Niemniej dzięki śmielszemu korzystaniu z aparatu naukowego kilka publikacji zasługuje na uwagę, choćby z uwagi na prezentację organizacji dowodzenia siłami morskimi oraz Rejonów Obronnych (Odessa, Sewastopola, Noworosyjska, Tuapse). W tym okresie, w 1978 r., wydano między innymi monograficzną pracę Waniejewa³, a także zbiorowe opracowania obrony Sewastopola⁴,

¹ Wiunienko N.P., *Czernomorskiej flot w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie*, Moskwa 1957.

² Pienzin K.W., *Czernomorskiej flot w oboronie Odessy (1941 god)*, Moskwa 1956.

³ Waniejew G.I., *Czernomorcy w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie*, Moskwa 1978.

⁴ Chrienow A.F., Jermasz S.Ł., Małachowski N.D., Sachno S.T., Waniejew G.I., *Gieroičeszkaja oborona Sewastopolja 1941–1942*, Moskwa 1969.

działalności Eskadry⁵ Floty Czarnomorskiej⁶ oraz niezwykle ciekawą monografię artylerii nadbrzeżnej⁷. Charakterystycznym dla prac tego okresu rysem jest przecenianie, a wręcz wyolbrzymianie, roli jaką odgrywał w działaniach wojennych Leonid Breżniew – w czasie wojny polityruk w 18 Armii (desantowej), a potem w 4 Froncie Ukraińskim.

W niniejszej pracy wykorzystano także liczne wspomnienia wydane w ramach serii „Wojennyje Memuary”. W tym miejscu przede wszystkim trzeba wymienić opracowanie Arkadija Swierdłowa traktujące o działalności Floty Azowskiej⁸. Autor ten posługiwał się bogatym materiałem archiwalnym i sam brał udział w opisywanych walkach jako szef sztabu.

Równie cenne, choć już bez tak bogatego aparatu naukowego, są wspomnienia gen. mjr. Michaiła Kumanina⁹ i kpt. II rangi Siergieja Workowa (d-ca niszczyciela *Soobrazitelnyj*). Pierwszy z wymienionych opisał działalność służb tyłowych floty w czasie, gdy dowodził Bazą Wojenno-Morską w Poti. Workow sugestywnie opisuje służbę na pokładzie niszczyciela.

Na uwagę zasługują także wspomnienia o adm. Filipie Oktiabrskim napisane przez jego córkę z wykorzystaniem jego notatek.

Współcześnie wspomnienia z czasów wojny wydawane są rzadko, tym bardziej więc cenne są liczne opracowania Władimira Biriuka, a to dlatego, że autor korzysta z licznych archiwalnych dokumentów, a nawet konfrontuje niektóre informacje ze świadkami (lub ich rodzinami) opisywanych przez siebie wydarzeń.

Należy także zaznaczyć, że radzieccy autorzy zazwyczaj nie byli cywilami, lecz wojskowymi pracującymi naukowo w szkołach wojskowych i już jako tacy nie mogą być traktowani jako badacze w pełni obiektywni (wyjątkiem jest tu kpt. I rangi (rez.) Mirosław Morozow).

Nadto z reguły, poza nielicznymi przypadkami, nie korzystali oni z opracowań zachodnich, stąd na przykład propagowanie mitów związanych z wielkimi sukcesami radzieckich podwodników czy lotników morskich, co bardzo łatwo można było zweryfikować w konfrontacji z opracowaniami obcokrajowców.

Na początku lat 90. na rynku wydawniczym w Rosji zaczęły ukazywać się opracowania przedstawiające sobą zupełnie nową wartość. Koniecznie należy w tym miejscu wspomnieć o kronikach działalności floty radzieckiej w latach 1917–1941 i 1941–1942¹⁰. Publikacje te są bardzo ważnym elementem niniejszego opracowania, gdyż przedstawiają wszystkie ważniejsze wydarzenia z czasów wojny chronologicznie i bez zbędnych komentarzy. Także klęski, które do tej pory były pomijane milczeniem. Jedynym ich minusem jest brak głębszych analiz. To samo można zresztą powiedzieć o dużej pracy opisującej działalność Floty Czarnomorskiej wydanej pod redakcją adm. Władimira Kurojedowa (d-cy floty rosyjskiej)¹¹. W grupie współczesnej literatury wojennomorskiej, która traktuje o działalności Floty Czarnomorskiej, należy wymienić

⁵ Eskadra: związek taktyczny grupujący większość dużych okrętów wojennych wchodzących w skład danej floty.

⁶ Godlewskij G.F., Grieczanuk N.M., Kononienko W.M., *Pochody bojowyje. Eskadra Czernomorskogo flota w Wielikoj Oteczestwiennoj wojnie*, Moskwa 1966.

⁷ Pierieczniew J.G., *Sowietskaja bieregowaja artillerija*, Moskwa 1976.

⁸ Swierdłow A.W., *Na morie Azowskom*, Moskwa 1966.

⁹ Kumanin M.F., *Otprawliajem w pochod korabli*, Moskwa 1962.

¹⁰ *Bojewaja lietopis' Wojenno-Morskogo Flota 1941–1942*, Moskwa 1992; Bieriezowskij N.J., Bierieżnoj S.S., Nikołajew Z.W., *Bojewaja lietopis' Wojenno-Morskogo Flota 1917–1941*, Moskwa 1993.

¹¹ Kurojedow W.I. (red.), *Wojenno-morskaj flot Sowietского Sojuza w Wielikoj Oteczestwiennoj wojnie*, t. 2: *Czernomorskij flot*. Sankt-Pietierburg 2005.

jeszcze opracowania Witalija Docenki¹² i całą serię monografii wydanych przez wydawnictwo Kolekcyja¹³.

Najbardziej wartościowe pod względem merytorycznym są publikacje wspomnianego Mirosława Morozowa, obecnie najlepszego historyka zajmującego się tematyką wojennomorską w Rosji, który podejmuje trudne tematy i konsekwentnie naświetla błędy radzieckiego dowództwa przy okazji podejmowania decyzji o rozpoczynaniu kolejnych operacji. Interesujące są także publikacje Aleksandra Szyrokorada wydawane w ramach serii „Nieizwiestnyje Wojny”, choć w wielu poruszanych tam kwestiach autor wydaje się wyciągać niewłaściwe wnioski lub wręcz naginać fakty do wcześniej zaprezentowanych tez.

Pisząc pracę tego typu nie można obejść się bez spisów floty za okres wojny. W tej materii podstawowe znaczenie mają publikacje Siergieja Biereżnoja¹⁴ i Aleksandra Szyrokorada¹⁵ oraz rocznik marynarki handlowej z końca lat 30¹⁶.

Jeżeli chodzi o floty pozostałych państw czarnomorskich, to miarodajne są tutaj publikacje wydawnictwa Conway¹⁷ oraz nowa publikacja Barabanowa i Patjanina wydana w ramach serii „Morskaja Kampanija”¹⁸, a także monografia Gomma¹⁹. Opis marynarki handlowej Rumunii znajduje się w publikacjach serii „Strandgut”. Przy opracowywaniu niniejszej monografii wykorzystano także publikowane źródła niemieckie i rumuńskie²⁰.

Jeżeli chodzi o działalność sił niemieckich na Morzu Czarnym, to miarodajna jest wielokrotnie wznawiana i uzupełniana praca Jürga Meistera. W tym wypadku wykorzystano najnowsze wydanie z 2005 r. wydane w Moskwie z uwagami M. Morozowa²¹. Skład dowództwa strony niemieckiej został szczegółowo zaprezentowany w opracowaniu Hansa Hildebrandta²².

Niemniej jednak, podstawą do napisania niniejszej dysertacji jest opublikowane źródło archiwalne wydawane w Moskwie w latach 1946–1949 (łącznie 6 tomów) jako *Chronika Wielikoj Otieczestwiennoj wojny Sowietского Sojuza na czernomorskom tieatrze*²³. Jest to opracowanie od-tajnione w 1995 r., lecz niezbyt chętnie upubliczniane ze względu na zawartość, która nader często jest dla starszego pokolenia historyków rosyjskich nie do przyjęcia. *Chronika...* jest wielkim zbiorem raportów dokumentującym każdy aspekt działalności Floty Czarnomorskiej z dokładnością do godziny. Jest to także unikatowy zbiór rozkazów z każdego szczebla dowodzenia, dzięki które-

¹² Docenko W.D., Gietmaniec G.M., *Flot w Wielikoj Otieczestwiennoj wojnie 1941–1945 gg.*, Moskwa 2005.

¹³ Czernyszew A.A., *Łuczszije esminy rossijskiego imperatorskogo flota*, Moskwa 2007; Bałakin S.A., *Legion-darnyje „Siemiorki”. Esmincy „stalinskoj” serii*, Moskwa 2007 i inne.

¹⁴ Biereżnoj S.S., *Korabli i suda WMF SSSR 1928–1945*, Moskwa 1988.

¹⁵ Szyrokorad A.B., *Korabli i katiera WMF SSSR 1939–1945 gg.*, Minsk 2002.

¹⁶ *Registr morskich sudow 1938–1939*, Leningrad–Moskwa 1938.

¹⁷ Conway's *All the World's Fighting Ships 1906–1921*, London 1985; Conway's *All the World's Fighting Ships 1922–1946*, London 1987.

¹⁸ Barabanow M., Patjanin S., *Korabli Wtoroj Mirowoj wojny. WMS Balkanskich gosudarstw i stran Wostocznego Sriedziemnomoria*, Morskaja kampanija 3/2007, Moskwa 2007.

¹⁹ Gomm B., *Die Schiffe der bulgarischen Marinen 1878–1945*, Wiesbaden 1997.

²⁰ Crăciunoiu C., *Romanian Navy torpedo-boats*, Bukareszt 2003; Crăciunoiu C., Roba J.L., *Seaplanes over the Black Sea. German-Romanian Operations 1941–1945*, Bukareszt 1995.

²¹ Majster Ju., *Wostocznyj front. Wojna na morie 1941–1945*, Moskwa 2005 [wyd. niem.: Meister J., *Der Seekrieg in den osteuropäischen Gewässern*, München 1958].

²² Hildebrand H.H., *Die organisatorische Entwicklung der Marine nebst Stellenbesetzung 1848 bis 1945*, Band 3, Osnabrück 2000.

²³ Łącznie wydano 34 tomy obejmujące wszystkie akweny, na których działała flota radziecka z wyjątkiem Amuru i Morza Kaspijskiego.

mu bez większych problemów można dokładnie prześledzić przygotowania do operacji morskich i lotniczych. Zespół autorów rozpoczął pracę nad kroniką jeszcze przed zakończeniem wojny. Opracowanie jest niezwykle szczegółowe i obiektywne, gdyż było pisane z myślą o późniejszych pracach analitycznych w sztabach i wyższych uczelniach wojskowych, w tym także w Akademii Sztabu Generalnego. Oczywiście nie uwzględnia rzeczywistych osiągnięć radzieckich sił morskich, gdyż w bardzo wielu przypadkach marynarze i lotnicy morscy przypisywali sobie nieistniejące sukcesy i uwzględniali je w swoich raportach, te zaś były potem przywoływane w kronice. Dopiero teraz można je zweryfikować, co zresztą wielu „historyków” w mundurach stara się pomijać.

Kolejnym ważnym, opublikowanym wprawdzie, lecz wciąż utajnionym, źródłem archiwalnym – o czym świadczą pieczęcie na stronie tytułowej – jest praca Dienisowa²⁴ o działaniach minowych floty radzieckiej w latach 1941–1945. Mamy w niej dokładnie przedstawione wszystkie operacje związane z użyciem min morskich (wszystkich typów), jakie stawiały okręty nawodne, podwodne czy lotnictwo. Także w tym wypadku brakuje odniesień do źródeł innych niż rosyjskie. Co prawda Flota Czarnomorska większość min postawiła w 1941 r. na wielkich polach obronnych chroniących radzieckie wybrzeże, a na nich tonęły tylko statki i okręty radzieckie, więc... brak źródeł zachodnich jest problemem niewielkim. W przypadku stawianych zapór ofensywnych ich skuteczność można zweryfikować dzięki materiałom opublikowanym niedawno na Zachodzie, a także w Rosji²⁵.

Trzecim ważnym opublikowanym źródłem archiwalnym jest spis statków i okrętów radzieckich zatopionych i uszkodzonych w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Jest to jedyny tego rodzaju spis, w którym uwzględniono wszystkie zatopione i uszkodzone jednostki bez stosowania cenzury czy jakiegokolwiek poprawiania rzeczywistości. Naturalnie publikacja ta także została na jakiś czas utajniona i dopiero na początku lat 90. ujrzała światło dzienne. Jej niewątpliwym uzupełnieniem jest nowo wydany atlas, gdzie opisano większość wraków spenetrowanych na akwenie czarnomorskim i azowskim²⁶.

Jeżeli chodzi o opracowania wydane w języku polskim, to mają one ograniczoną wartość merytoryczną. Szczególnie publikacja Tadeusza Koneckiego²⁷ jest pełna informacji nieprawdziwych zaczerpniętych ze starych opracowań radzieckich. Dużo lepsza jest książka panów Tomasza Nowakowskiego i Mariusza Skotnickiego, lecz traktuje ona tylko o lądowej obronie Sewastopola, pomijając wiele wątków związanych z działalnością Floty Czarnomorskiej²⁸.

Praca została podzielona na sześć rozdziałów. Cztery pierwsze rozdziały, tworzące tom 1, obejmują lata międzywojenne i defensywny okres walk na froncie wschodnim. W pierwszym zaprezentowano stan sił morskich Rosji Radzieckiej na Morzu Czarnym od 1921 r. do 1941 r. i ich rozwój. Oprócz tego uwzględniono w nim zadania, jakie miała wykonywać flota w razie konfliktu zbrojnego oraz ewolucję w planowaniu działań, tj. odejście od koncepcji obronnych na rzecz działań bardziej ofensywnych.

²⁴ Dienisow B. A., *Ispolzowanie min wojenno-morskim flotom SSSR w Wielikoj Otiieczestwiennoj wojnie 1941–1945*, Leningrad 1955.

²⁵ Wydawnictwa z serii Strandgut a w Rosji: Bogatyriew S.W., Strielbickij K.B., *Potieri protivnika na wostocznoje-wropiejskich morskich i ozierno-riecznych TWD w 1941–1945 gg. i Dalniem Wostokie w awgustie 1945 g.: Istoriceszkaja chronika*, t. 1: *Potieri protivnika na Czernomorsko-azowskom TWD i niżniem Dunaje w 1941 g.*, Lwow 1994 i dalsze.

²⁶ Jolkin A.W., Kurnosow S.Ju., *Atlas „Zatonuwszije suda Czernogo i Azowskogo moriej”*, Toljatti 2004.

²⁷ Konecki T., *Sewastopol 1941–1942, 1944*, Warszawa 1987.

²⁸ Nowakowski T., Skotnicki M., *Sewastopol 1941–1942*, Warszawa 1996.

W kolejnym rozdziale skupiono się na dyslokacji i działalności sił Floty Czarnomorskiej w pierwszym okresie wojny, tj. do połowy października 1941 r., gdy rozpoczęto ewakuację twierdzy Odessa. Zawarte zostały w nim także informacje o działalności Floty Dunajskiej, utworzeniu Floty Azowskiej, pierwszym rajdzie okrętów pod wybrzeża Rumunii oraz o działalności lotnictwa floty. Ważnym elementem jest opis działań sił morskich pod Odessą.

Trzeci rozdział traktuje o działalności floty w czasie walk na Krymie we wrześniu–październiku 1941 r. i w czasie oblężenia twierdzy Sewastopol (do końca czerwca 1942 r.). Uwzględniono w nim także największą w tamtym czasie operację desantową w Europie (kerczeńsko-teodozyjską) oraz działania wojsk Frontu Krymskiego zakończone spektakularną klęską w maju 1942 r. Dużo miejsca poświęcono także transportowi pomiędzy wybrzeżem Kaukazu a Sewastopolem.

W czwartym rozdziale zaprezentowano sytuację strategiczną sił morskich po upadku Sewastopola oraz działalność floty w czasie walk obronnych na północnym Kaukazie w rejonie Noworosyjska i Tuapse. W okresie tym, w lutym 1943 r., Flota Czarnomska przeprowadziła dużą operację desantową pod Jużną Ozierejką. Po raz pierwszy udało się zestawić możliwie dokładne informacje o dostawach zaopatrzenia na tzw. Małą Ziemię i o działalności floty radzieckiej w tym rejonie pomiędzy lutym a wrześniem 1943 r.

W tomie drugim omówiono działania ofensywne strony radzieckiej. Otwiera go rozdział opisujący operację noworosyjsko-tamańską, zakończoną wyzwoleniem Kubania, oraz zaangażowanie sił morskich w działania na północnym wybrzeżu Morza Azowskiego. W tym czasie flota przeprowadziła dużą operację desantową w Noworosyjsku (we wrześniu 1943 r.) i kilka mniejszych – na Tamanii i na Morzu Azowskim. W wyniku tych działań udało się przełamać pas niemieckich umocnień i wypchnąć wojska przeciwnika z Kaukazu na Krym.

W ostatnim rozdziale przedstawiono działalność sił morskich podczas wyzwolenia Krymu ze szczególnym uwzględnieniem kerczeńsko-eltigeńskiej operacji desantowej (listopad–grudzień 1943 r.) oraz późniejszymi działaniami, w efekcie których wyzwolono Krym oraz wyparto przeciwnika z Odessy i innych miejscowości znajdujących się w przedwojennych granicach ZSRR. W rozdziale tym zaprezentowano także działania lotnictwa przeciwko portom rumuńskim i bułgarskim oraz ostatnie operacje, w których radzieckie siły zbrojne zajęły porty obu krajów zdobywając przy okazji ich jednostki pływające (wcielone później do Floty Czarnomorskiej).

Tom drugi zamykają załączniki: mapy, schematy, zestawienia tabelaryczne i skorowidze.

W opracowaniu stosowane są nazwy historyczne, jeżeli posiadają polskie odpowiedniki (zgodnie z *Wielkim atlasem świata*²⁹), tj. Sewastopol, a nie Siewastopol, Kercz, a nie Kiercz, Teodozja, a nie Fieodozja, Eupatoria, a nie Jewpatoria itd. W przypadku innych nazw, dla których nie znaleziono polskich odpowiedników, zastosowano transkrypcje na język polski. Poza tym podawane są tylko nazwy obowiązujące ówczesnie, np. Eltigen, a nie Gierojewskoje.

Jeżeli chodzi o nazwy jednostek pływających, to w przypadku dużych okrętów nawodnych zastosowano transkrypcję na język polski. Każdy ze statków zmobilizowanych do służby transportowej zachowywał swoją oryginalną nazwę, ewentualnie otrzymywał także oznaczenie WT z trzycyfrowym numerem, lecz w raportach posługiwano się tylko nazwami oryginalnymi.

Nazwy są podawane w brzmieniu z lat 1941–1944, stąd w przypadku krążownika proj. 26bis jest stosowana nazwa *Mołotow*, a nie *Sława* nadana w 1957 r. (choć w kilku radzieckich publikacjach zastosowano taką zmianę).

Okręty podwodne miały oznaczenia alfanumeryczne, tj. litery M (małe okręty podwodne), Szcz i S (średnie), D (duże), L (podwodne stawiacze min) z kolejnymi liczbami (dla typu Szcz były to liczby 201–216). Oprócz kombinacji liter i cyfr stosowano nazwy własne, lecz nie były one używane oficjalnie (np. dla typu Szcz były to nazwy ryb i organizmów wodnych).

Problemów dostarcza nazewnictwo kutrów dozorowych (patrolowych), gdyż ich nazwy po 22 czerwca 1941 r. zmieniały się wielokrotnie. Większość dozorowców wcielonych w czasie wojny do Floty Czarnomorskiej pierwotnie służyła w służbie ochrony granic NKWD, gdzie nosiły oznaczenia PK- z kolejnym trzycyfrowym numerem, po mobilizacji zmienionym na SKA-, a pod koniec wojny na MO-, z kolejnym trzy- lub czterocyfrowym numerem poprzedzonym zerem. W czasie wojny nazwa zmieniała się po przydzieleniu kutra do innego dywizjonu, gdyż numer zawsze zawierał oznaczenie poszczególnych dywizjonów kutrów dozorowych/patrolowych. Oznaczenia malowano zazwyczaj w dziobowej części burt, lecz nie zawsze przemalowywano je na czas, a ponieważ w wielu raportach stosuje się właśnie oznaczenia spisane z burt więc w różnych opracowaniach te same jednostki występują pod różnymi nazwami. W tej pracy stosowane są, o ile to możliwe, oznaczenia rzeczywiście obowiązujące w danym okresie, ale w razie wątpliwości pojawiają się inne nazwy. Do tego dochodzi jeszcze kwestia oznaczenia typu kutra patrolowego, gdyż nie wszystkie jednostki tej klasy należały do typu MO-4. Część kutrów należała do typu KM (lub MKM, ZiS itd.). Gdy nie ma wątpliwości, stosowana jest nazwa KM z kolejnym numerem zamiast oznaczenia SKA-. To samo dotyczy kutrów pancernych (BKA- z numerem trzycyfrowym bez zera). Kutry torpedowe oznaczane były literami TKA- i dwu- lub trzycyfrowym numerem (pierwsza cyfra była oznaczeniem dywizjonu).

W literaturze pojawiają się także kutry minowe lub artyleryjskie. Jedne i drugie były identycznie uzbrojone w wyrzutnie rakiet – najczęściej M-8-M, dlatego w niniejszej pracy będą nazywane kutrami artyleryjskimi z oznaczeniem AKA i kolejnym numerem. Wyjątkiem są tu kutry minowe typu Ja (Я), gdyż nie powstały one na kadłubach kutrów torpedowych, lecz specjalnie zaprojektowanych w Jarosławiu kadłubów uniwersalnego zastosowania.

Wyjątki w postaci zmobilizowanych szkunerów uzbrojonych w moździerz, które także nazywano kutrami minowymi, są zaznaczone w tekście.

Należy także wspomnieć o nazewnictwie barek (kutrów) desantowych. Po raz pierwszy okręty tego typu pojawiły się na Morzu Czarnym w 1943 r. (przewieziono je koleją znad Wołgi). Wcześniej na akwenie czarnomorskim posiadano tylko barki desantowe typu Bolinder (nazwa od stosowanego silnika) oznaczone tylko numerem. Nie stosowano nazw własnych, jakie nosiły te barki wykorzystywane przed wojną jako kabotażowce. Kutry desantowe miały oznaczenie DB z kolejnym numerem jedno- lub dwucyfrowym. W tekstach źródłowych pojawiają się też oznaczenia kutrów desantowych bez oznaczenia DB za to z trzema cyframi. Mamy w tym wypadku do czynienia nie z nazwą, lecz z numerem budowy. Poważne straty, jakie odnotowano pod koniec 1943 r. przy okazji operacji desantowej w Eltigen, spowodowały, że kutry desantowe włączano do różnych zespołów transportowych, jeszcze zanim wcielono je do dywizjonu barek desantowych i nadano im stosowne oznaczenie alfanumeryczne. Wśród kutrów desantowych proj. 165 wyróżniają się kutry obrony przeciwlotniczej. Były to zwykłe kutry desantowe uzbrojone w działko

plot. kal. 37 mm i wkm DSzK (lub działko kal. 20 mm). Miały one inne oznaczenie – PWO z kolejnym numerem zamiast DB.

Zachowano także oryginalne rosyjskie nazewnictwo dotyczące stopni wojskowych i stopni korpusu komisarzy politycznych (oczywiście do chwili unifikacji). Podobnie postąpiono z nazewnictwem związków taktycznych Armii Czerwonej i lotnictwa floty.

Na zakończenie pragnę bardzo podziękować i złożyć hołd mojemu pierwszemu opiekunowi naukowemu prof. Pawłowi P. Wieczorkiewiczowi, który po ciężkiej chorobie zmarł przed zakończeniem prac nad niniejszym doktoratem. Wielkie podziękowania należą się prof. dr. hab. Zbigniewowi Karpusowi, który zechciał zainteresować się moją dotychczasową działalnością i nadać pracy ostateczny szlif.

Dziękuję także moim rosyjskim przyjaciołom, w tym kpt. I rangi (rez.) Władimirowi Raszewskiemu, dzięki pomocy których możliwe było pozyskanie znakomitej większości opracowań i źródeł użytych w trakcie pisania. Jestem także wdzięczny kolegom i współpracownikom z redakcji czasopism „Morza Statki i Okręty” oraz „Okręty Wojenne”, którzy zechcieli podzielić się ze mną swoimi cennymi uwagami na temat działań morskich ZSRR w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej.

Między wojnami

1918–1941

1.1. **Straty Floty Czarnomorskiej w okresie interwencji i wojny domowej**

Rosyjska Flota Czarnomorska w czasie kampanii 1916–1917 praktycznie zdołała wywalczyć panowanie na Morzu Czarnym, spychając flotę turecką do głębokiej defensywy. W końcowym okresie wojny rosyjskie okręty mogły swobodnie operować pod wybrzeżami przeciwnika, nie obawiając się przeciwdziałania. Naturalnie pewne zagrożenie stwarzały niemieckie okręty podwodne operujące z Konstantynopola, ale nie było ich wiele, a obrona zapewniana przez niszczy-ciele skutecznie niwelowała groźbę ataku torpedowego.

W chwili zakończenia działań wojennych Flota Czarnomorska posiadała 2 duże okręty linio-we (*Swobodnaja Rossija* i *Wolja*³⁰), 5 starszych pancerników (*Tri Swiatitiela*, *Rostisław*, *Boriec za swobodu*, *Jewstafij*, *Ioann Zlatoust*), 2 krążowniki (*Kaguł*, *Pamiat' Mierkurija*), kilkanaście nowo-czesnych niszczy-cieli oraz wiele innych okrętów.

Walki w czasie wojny domowej i interwencji w zasadzie przesądziły o całkowitym zniszczeniu sił morskich Rosji na Morzu Czarnym. Część okrętów (w tym pancernik *Swobodnaja Rossija*) na rozkaz Lenina zatopiły własne załogi 18 czerwca 1918 r. w Noworosyjsku. Pozostałe zostały zagarnięte w Sewastopolu i innych portach przez wkraczające wojska niemieckie i austro-węgierskie. Po zakończeniu wojny w południowej Rosji rozgorzały intensywne walki przeciwni-ków bolszewickich rządów z czerwonymi armiami formowanymi na rozkaz Lenina. Od 1919 r. wojska białogwardyjskie wspomagane były przez oddziały państw zachodnich, głównie Francji i Wielkiej Brytanii (w mniejszym stopniu Włoch i Stanów Zjednoczonych).

Przewaga Armii Czerwonej i niechęć zmęczonych wojną społeczeństw państw zachodnich do interwencji w zasadzie przesądziły o klęsce oddziałów gen. Piotra Wrangla, które późną jesie-nią 1921 r. musiały wycofać się z Rosji.

Z dawnej floty carskiej na Morzu Czarnym pozostały wraki lub mocno wyeksploatowane niewielkie okręty mogące spełniać zadania co najwyżej pomocnicze. W Sewastopolu stały ciężko uszkodzone przez oddziały interwencyjne pancerniki: *Sinop*, *Tri Swiatitiela*, *Boriec za swobo-du* (d. *Kniaz' Potiomkin-Tawriczeskij*), *Ioann Zlatoust* i *Jewstafij*. Wszystkie zostały porzucone przez białogwardystów z powodu znacznych zniszczeń w maszynowniach, gdzie powysadzano cylindry maszyn głównych. Poza tym interwencji, a potem również białogwardziści, demontowali z okrętów całe cenniejsze wyposażenie.

Eskadra gen. Wrangla, która ewakuowała się na zachód w 1920 r. po ostatecznym pokona-niu sił białogwardyjskich i interwencyjnych na Krymie, dotarła do francuskiej wówczas Bizerty.

30 Wcześniej odpowiednio *Jekatierina II* (do 16 kwietnia 1917) i *Impierator Aleksandr III* (do 29 kwietnia 1917).